

Van Wad tot Woud: nieuws uit de Friese natuur

Merel Zweemer

Deze keer aandacht voor verschillende kleurvormen van Reeën en een update over het soortenjaar dat georganiseerd wordt door de FFF in de Kleine Wielen. De invasie van twee zeldzame Russische trekvogels wordt beschreven door Jeroen Breidenbach. Daarnaast worden enkele bijzondere vondsten nader besproken. Ook nog even een korte terugkoppeling van nieuwtjes die in de vorige van Wad tot Woud beschreven werden. Heeft u een bijzondere waarneming gedaan? Mail dit dan naar mzweemer@gmail.com om uw nieuws met de andere lezers van Twirre te delen!

Figuur 1. Witte Reebok, Houtigehage 12 maart 2021 (foto Sjoukje Hofstede)

Kleurvormen Ree

Het Ree is één van de meest algemene zoogdieren van Nederland. Ook in onze provincie komt ze talrijk voor. Met een schofthoogte tot 90 centimeter en een gewicht tot 35 kilogram zijn het geen grote dieren. Ze zijn makkelijk herkenbaar door de witte spiegel (de witte vlek op hun achterwerk). Door de afwezigheid van een staart valt die spiegel extra op. Soms is er bij geiten wel een plukje haren onder de spiegel zichtbaar. Dit is het 'schortje', een plukje haar dat aan de geslachtsorganen van de geit hangt. Overigens is dat schortje niet altijd zichtbaar. Bij de bokken is ook zo'n kwastje aanwezig aan de buik, tussen de achterpoten. Gedurende het jaar wisselt de vachtkleur van Reeën van roodbruin in de zomer tot grijsbruin in de winter en daarnaast verschillen de dieren onderling ook wel een beetje. Soms treft men echter opvallend anders gekleurde dieren in het veld. Zo zag Frans Ozinga op 17 december 2020 in de Makkumer Súdwaard een op het oog volledig zwarte Reebok, maar het dier had wel een witte spiegel. Deze zwarte Reeën komen wel meer voor, maar lijken vooral bekend te zijn uit het noordoostelijke deel van ons land. Er zijn waarnemingen van zwarte Reeën bekend uit Fryslân, Groningen, Drenthe, Overijssel, Gelderland en Utrecht, maar het blijft bij een laag percentage van de totale populatie. In ons buurland

Duitsland is het zwarte Ree in bepaalde regio's dusdanig algemeen, dat jaarlijks de jachtrechten op vijftig zwarte bokken worden verkocht. In Nederland houdt het Kenniscentrum Reeën meldingen van zwarte Reeën bij. Dit is wel een lastige opgave omdat de zwarte dieren ondanks hun opvallende kleur lang niet altijd worden gemeld. Ervaring leert dat omwonenden 'hun' zwarte Ree niet of nauwelijks

Figuur 2. Zwarte Reebok. Rinsumageest 3 februari 2015 (foto Sibbele de Jong).

Figuur 3. Bontgeklepte Reegeit, Wieden-Weerribben 31 maart 2011 (foto Thomas van der Hooft).

melden. Het zijn vooral de mensen van buitenaf die de melding doen. Daardoor is een waarnemerseffect zichtbaar in gebieden waar veel toeristen komen, zoals de Veluwe en Drenthe. Mogelijk hebben de meeste zwarte dieren in Nederland hun oorsprong in Duitsland. Hoe de kleur precies vastgelegd is in de genen, is niet helemaal duidelijk. Volgens het Kenniscentrum komen er in Nederland minder zwarte dieren voor "dan op basis van erfelijkheidsleer verwacht mag worden". Het Kenniscentrum ontvangt dan ook graag waarnemingen van zwarte Reeën.

Naast de zwarte kleurvorm bestaat er ook een witte kleurvorm. Doorgaans betreft dit dieren met leucisme. Leucisme is een genetische afwijking waardoor het dier minder pigment kan aanmaken. Hoewel dit voorkomt bij veel zoogdiersoorten, is het behoorlijk uitzonderlijk om een volledig wit dier tegen te komen in het veld. Het is dan ook meer gebruikelijk dat er bontgeklepte Reeën rondlopen. Echt witte dieren zijn kwetsbaarder doordat ze meer opvallen. De gebruikelijke bruingrijze vachtkleur geeft beschutting tegen roofdieren, iets waar een wit dier niet op terug kan vallen. Daarnaast kunnen witte dieren ook kwetsbaarder zijn qua gezondheid. Dit is wel vaker het geval bij albino dieren dan bij leucistische dieren. Het verschil tussen albino en leucisme is dat een albino dier rode ogen en een rode neus heeft. Bij een dier met leucisme is sprake van een gedeeltelijke pigmentafwijking, niet een volledig ontbreken van pigment. Leucistische dieren hoeven ook niet volledig wit te zijn. Ook dieren die vlekkelig wit zijn hebben leucisme. Zowel de zwarte als de witte genen erven recessief over, dat wil zeggen dat de afwijking niet dominant is. Een witte of zwarte reegeit kan gewoon bruine kalfjes krijgen, al kunnen die dan wel het afwijkende gen doorgeven

aan hun nakomelingen. In onze provincie loopt er al enkele jaren een witte Reebok rond in de buurt van Houtigehage. Sjoukje Hofstede was zo fortuinlijk om het dier onlangs te fotograferen.

FFF Soortenjaren 2020-2021

In 2019 is tijdens de algemene ledenvergadering van de FFF besloten om in plaats van een soortendag te houden in een natuurgebied, over te stappen op een soortenjaar met een gevarieerd excursiepalet gedurende het hele jaar. Als gebied is daarvoor gekozen voor de Kleine Wielen ten oosten van Leeuwarden. Helaas kwam er een vervelende ziekte tussendoor die alles op zijn kop zette, waardoor het georganiseerde excursiepalet geen doorgang heeft kunnen vinden. Het soortenjaar is daardoor verlengd en geldt ook voor 2021. Toch hebben er op kleine schaal en eigen initiatief al behoorlijk wat metingen plaatsgevonden, waardoor het aantal soorten in 2020 al ruim voorbij de 2.000 schoot. Om dit overzicht te bekijken, kunt u de volgende link raadplegen: <https://waarneming.nl/bioblitz/fff-soortenjaren-kleine-wielen/>

Hierbij een overzicht van de verschillende projecten die plaatsvinden in de Kleine Wielen. Gedurende het gehele jaar wordt er genachtvlinderd in het gebied. In de wintermaanden gebeurt dat hoofdzakelijk door een stroop-alcoholmengsel op bomen te smeren. Hier komen nachtvinders op af omdat het zoet ruikt en vervolgens drinken ze ervan. Deze methode is niet alleen geschikt voor vlinders, maar ook ander nachtleven profiteert ervan zoals kevers, vliegen, muggen, slakken en pissebedden. Ondanks de avondklok kan deze activiteit plaatsvinden omdat het in de wintermaanden al vroeg donker is. Naarmate het voorjaar nadert en de avondklok nog van kracht is, is er steeds minder tijd om een rondje langs de gesmeerde bomen te lopen. Ook wordt er genachtvlinderd met licht. Deze activiteit vindt hoofdzakelijk in de zomermaanden plaats. Voor het komende seizoen is het afwachten hoe de coronamaatregelen zich ontwikkelen en wat er dan nog mogelijk is. In 2020 zijn er meer dan twintig vangnachten met licht geweest.

Ook zijn er op diverse plekken (in de meest extreme biotopen) potvallen ingegraven. Dit onderzoek is gestart in december 2020 en heeft als doel een jaarronde meting te doen, waarbij informatie wordt verzameld over de cyclussen van bodemfauna gedurende het jaar. Een ander potvalonderzoek dat nu loopt, betreft een 'Dood doet leven' project. In de Kleine Wielen is een dood Ree neergelegd waar potvallen omheen zijn ingegraven. Deze dienen om de diertjes te vangen die specifiek afkomen op het in ontbinding verkerende Ree. Vanaf het begin, plaatsing van een vers dood dier, tot aan het eind, waarbij er alleen nog haren en botten over zijn, wordt het proces gemonitord met behulp van een trapcam, die de aanwezigheid van grotere roofdieren vaststelt. Daarnaast vinden er broedvogelinventarisaties

plaats middels de BMP methode van Sovon en worden trekvogels geteld vanaf een telpost in het gebied. Ook vinden er gedurende het jaar op dagen met rustig, zonnig weer gerichte acties plaats om met behulp van een sleepnet, klopnet of vlindernet insecten uit vegetatie te vangen en op die manier nieuwe soorten voor het gebied vast te stellen.

Uiteindelijk worden alle waarnemingen die in het gebied worden gedaan meegeteld voor het soortenjaar 2020-2021. Dus bij deze een oproep aan allen om ook eens het gebied te bezoeken. Een mooie wandeling is gegarandeerd en wellicht kunt u de lijst verder aanvullen. Groepen waar nog wel meer soorten van vast te stellen zijn, betreffen onder andere planten (345 soorten), paddenstoelen (152 soorten) en mossen en korstmossen (74 soorten). Het aantal soorten dat tussen haakjes staat, betreft de stand van zaken op moment van schrijven (maart 2021).

Een klein detail betreft de vangst in de potvallen. Er zal nog een artikel volgen waarin de methode en resultaten uitgebreid worden besproken. Het is logisch dat de beestjes die in de potvallen terechtkomen, diertjes zijn die zich over de bodem verplaatsen. Maar soms tref je een wat minder gebruikelijke bijvangst aan. Zo zijn ook enkele muizen gevangen. De potvallen zijn uitgerust met een rooster dat met haringen in de grond op de potval gedrukt wordt. Toch gebeurt het wel dat muizen zich er nog een weg onderdoor graven en alsnog in de potval terechtkomen. Eenmaal in de val, komen ze er niet meer uit. De muizen waren echter niet alleen toen ze in de val terechtkwamen. Ze droegen parasieten bij zich (vlooiën) die dus ook in de potval terecht zijn gekomen. En zo zijn er twee soorten op de lijst gekomen die anders mogelijk nooit hadden kunnen worden vastgesteld. Het gaat om *Megabothris walkeri* die afkomstig was van een Veldmuis of Aardmuis (niet nader kunnen determineren) die in de val zat. Ook werd *Doratopsylla dasyncnema* vastgesteld, afkomstig van een Dwergspitsmuis die in de betreffende val eindigde. Bijzonder is dat er een derde vlooiensoort werd gevonden in een potval waar geen muis in heeft gezeten. Misschien dat er een muis overheen gelopen heeft en zo de betreffende vlo in de val heeft achtergelaten. Het ging om *Megabothris turbidus*, een soort die parasiteert op Rosse woelmuis en Bosmuis, soorten die beide algemeen voorkomen in het gebied.

Pseudoscorpioen

Eén van de tot verbeelding sprekende organismen die in het FFF soortenjaar is aangetroffen is een pseudoscorpioen luisterend naar de naam Mosschorpioentje (*Neobisium carcinoides*). Het is één van de 23 soorten die in Nederland te vinden zijn. In Fryslân zijn slechts negen soorten aangetroffen, waar het Mosschorpioentje het meest algemeen van is en wijdverspreid aan te treffen is.

Hoewel het diertje slechts enkele millimeters groot is, is het een opvallende verschijning, die zich veelal verbergt achter stenen of achter schors van bomen. Zij kunnen ook gevonden worden op de grond van bijvoorbeeld weilanden, zo lang het maar vochtig is. Hoewel ze de gifangel missen op het achterlijf en daardoor geen echte schorpioenen zijn, doen zij hier wel aan denken met de schaarachtige pedipalpen. Zij kunnen hiermee gif injecteren en jagen daarmee actief achter prooi aan. Er zijn zelfs soorten die zich over grote afstanden kunnen verspreiden door mee te liften met vliegende insecten, een eigenaardig gezicht.

Figuur 4. Mosschorpioentje aangetroffen in één van de ingegraven potvallen op de grens van bos naar grasland, Leeuwarden 23 januari 2021 (foto Jeroen Breidenbach).

Invasie Blauwstaarten en Bruine boszangers

Blauwstaarten (*Tarsiger cyanurus*) en Bruine boszangers (*Phylloscopus fuscatus*) zijn beide zangvogels die broeden in de taiga van Rusland (Siberië). Beide soorten rukken op naar het westen, waarbij de Blauwstaart tegenwoordig al als broedvogel te vinden is in Finland. De eerste Bruine boszanger in Fryslân werd gevonden in 1978 op Terschelling en de eerste Blauwstaart in 1999 op Vlieland. De jaren hierna zijn er jaarlijks slechts enkele gevallen geweest, maar nooit zoveel als in het najaar van 2020 en de winter 2020-2021.

Zo zijn er twintig gevallen van Bruine boszanger ontdekt in onze provincie. De meeste exemplaren werden gevonden in de kustregio met vier gevallen op Schiermonnikoog en elf op Vlieland. Daarnaast werd er ook een vogel aangetroffen te Zurich (ringvangst), Stavoren en Oudemirdum. De laatste twee gevallen werden gevonden te Leeuwarden (Leeuwarder Bos en Groote Wielen), waar de soort daarvoor nog nooit eerder was vastgesteld. Het vinden van Bruine boszangers is niet makkelijk, omdat zij doorgaans in dicht struweel foerageren en zich lastig laten zien. De meeste exemplaren worden daarom ontdekt op geluid, een opvallend 'tak'-roepje wat doet denken aan de contactroep van een Zwartkop, maar net

Figuur 5. Bruine boszanger waarbij de opvallende wenkbrauwstreep en de lichte pootjes goed te zien zijn, Stavoren 6 november 2019 (foto Willem Hartholt).

wat anders klinkt. Het merendeel van de Bruine boszangers wordt gevonden vanaf half oktober, wanneer de Zwartkoppen schaars beginnen te worden. Het loont dus om dit geluid te leren en er in najaar en winter op te letten.

Van Blauwstaarten werden negen gevallen geregistreerd in onze provincie, alle op de Waddeneilanden: vier op Schiermonnikoog (waarvan één ringvangst), vier op Vlieland (waarvan twee ringvangsten) en één op Terschelling. Deze prachtige vogelsoort is ondanks zijn opvallende oranje tekening op de flank en blauwe staart toch vaak lastig te vinden in struweel, mede door het trage foerageergedrag. De meeste exemplaren van

Blauwstaart worden half oktober gevonden.

Het blijft gissen waar de influx van deze beide soorten door veroorzaakt is. Heeft het te maken met de bosbranden die in de zomer de broedgebieden in Rusland hebben geteisterd? Is het wellicht in gang gezet door luchtstromen die de vogels onze kant op hebben geblazen? Of heeft het te maken met een goed broedseizoen, waarbij de trend is dat beide soorten al in de lift zitten? Met spanning wachten we af wat het najaar van 2021 te bieden zal hebben.

Invasie van strandingen

Er is al enkele maanden een zeldzaam fenomeen aan de gang aan onze Noordzeekust. Zowel op de Waddeneilanden als aan de Noord- en Zuid-Hollandse kust spoelen tientallen Kortsnuitzeepaardjes aan. In Fryslân gaat het om Vlieland (drie exemplaren), Terschelling (twee exemplaren), Ameland (acht exemplaren) en het vasteland (één exemplaar). Verreweg de meeste diertjes zijn dood, maar soms spoelen ze levend aan. Vanaf 25 december worden er Kortsnuitzeepaardjes in de vloedlijn aangetroffen. Vooral bij zuidwestenwind is de kans op zeepaardjes groot. De zomer van 2020 was uitzonderlijk warm waardoor het zeewater ook warmer was dan normaal. Dit heeft vermoedelijk geleid tot een goed jaar voor de zeepaardjes. Normaal gesproken trekken de dieren bij het aanbreken van de herfst naar zuidelijkere en diepere wateren. De dieren zijn echter geen beste zwemmers. De zeepaardjes die nog in onze wateren aanwezig zijn wanneer het water echt begint af te koelen, sterven of raken stevig onderkoeld. Bij bepaalde wind en stroming spoelen deze diertjes dan aan. Er zijn er al enkele

Figuur 6. Ringvangst van een prachtige Blauwstaart, Vlieland 13 oktober 2020 (foto Jeroen Breidenbach).

gered en naar aquaria als Ecomare, Natuurcentrum Ameland en de Noordwester gebracht. Daar worden ze opgevangen in een bak met iets warmer zeewater en gevoerd met heel kleine garnalen. Bij de meeste aangespoelde dieren gaat het om jonkies, te zien aan het kleine formaat van enkele centimeters. Kortsnuitzeepaardjes worden maximaal 15 centimeter lang. De zuidelijke Noordzee vormt de uiterste noordgrens van hun leefgebied. Ze zijn in de zomer in onze kustregio's te vinden en planten zich hier ook voort. Het is essentieel dat de omgeving bestaat uit rijke begroeiing, zoals wierevelden of sponzen. Ze zijn erg territoriaal en verdedigen hun kleine stukje leefgebied tegen soortgenoten. Met hun snuit zuigen ze kleine garnalen en visjes op. Ze worden gepredeerd door onder andere krabben.

Kongeraal Ameland

Op 12 februari dit jaar trof Theo Kiewiet op het Noordzeestrand van Ameland een dode Kongeraal van 140 centimeter aan. Het karkas werd op 22 februari nogmaals gemeld op ongeveer dezelfde plek, maar toen in een verder gevorderd stadium van ontbinding. De Kongeraal of zeepaling zoals deze ook wel wordt genoemd, komt maar sporadisch voor aan onze kust. Ze leven op rotsige bodems, maar in onze zanderige wateren volstaan scheepswrakken ook. Ze jagen actief op vissen, kreeftachtigen en (pijl) inktvissen. Volwassen dieren trekken naar het gebied tussen de Azoren en Gibraltar om op een diepte van 3.000-4.000 meter te paaien. Hierna sterven ze. De Kongeraal wordt maximaal drie meter lang en de zwaarste vis ooit gevangen woog 32 kilogram.

Geel schorpioenmos

Gedurende een excursie van de Bryologische en Lichenologische Werkgroep (BLWG) in de Twijzelermeden op 8 november 2020 werd een bijzonder mos gevonden. Het gaat om Geel schorpioenmos (*Hamatocaulis vernicosus*), dat beschermd is onder de Europese Habitatrichtlijn en als doelsoort is aangewezen in twee Natura 2000 gebieden in Nederland, namelijk De Wieden (Ov) en Binnenveld (Gld). Hoe zeldzaam dit mos is, blijkt wel uit het feit dat de soort in 1965 als uitgestorven werd beschouwd in ons land. Het mos was nog niet bekend uit de Twijzelermeden. Geel schorpioenmos is uiterst kritisch op het leefgebied en is buitengewoon gevoelig voor ontwatering, eutrofiëring en verzuring en heeft daardoor in heel Europa een bedreigde status. Alleen in de Meppelerdieplanden is sprake van een groeiende populatie. Elders in Nederland staan populaties ernstig onder druk.

Tijdens de excursie werd er onder andere gezocht naar Groen schorpioenmos, een eveneens zeer zeldzaam mos dat wel reeds bekend was uit het gebied. Omdat beide soorten mossen niet in het veld op naam kunnen worden gebracht, zijn er enkele monsters verzameld en microscopisch bekeken. Mossen- en veenspecialist Geert van Wirdum heeft daaruit geconcludeerd dat het ging om Geel

schorpioenmos. De vindplaats betreft een veldje dat een tiental jaren geleden nog weiland was. Het gebied is geplagd en wordt nu langzaam omgevormd naar blauwgrasland. Met een hoge grondwaterstand is het in de winter uitgesproken nat en in de zomer vochtig land. Momenteel staan er veel zeggen. Het terrein is zich dus volop aan het ontwikkelen.

Terugkoppeling vorige vWtW

In de vorige van Wad tot Woud werden twee soorten spinnen genoemd als nieuwe vondsten voor Fryslân. Het ging om de Dennenrenspin en de Grote huisspin. Nadien heeft mailwisseling plaatsgevonden met Johan Bink, admin Geleedpotigen bij Waarneming.nl. Hij wees me op de Catalogus van de Nederlandse spinnen door Peter van Helsdingen. Deze catalogus is als pdf in te zien via de website van EIS Kenniscentrum voor insecten en andere ongewervelden. In de catalogus is te lezen dat beide soorten al bekend waren uit Fryslân. Voor Dennenrenspin gaat het wel om pas de tweede vondst na een melding uit Appelscha. Voor Grote huisspin gaat het om de derde vondst na waarnemingen uit Bolsward en Oranjewoud.

De Gestreepte dolfin die in juni 2020 in de Waddenzee bij Harlingen zwom, was in eerste instantie niet meer gezien na een melding op 4 juni 2020 bij de sluizen van Kornwerderzand. Gezien het feit dat de soort typisch voorkomt in diepe, open zee was het maar spannend of het dier wel zelf de Waddenzee uit zou kunnen komen. Eind september 2020 werd er voor de kust van Skagen in Denemarken een Gestreepte dolfin waargenomen. Annemieke Podt, foto-identificatie-expert bij Stichting Rugvin, kreeg de foto's van het Deense dier onder ogen en vergeleek deze met de Friese dolfin. Op basis van een kleine beschadiging aan het topje van de rugvin en littekens op de rug achter de rugvin concludeerde ze dat het om hetzelfde dier ging. Dus niet alleen heeft het dier dat bij Harlingen zwom de weg weten te vinden uit de Waddenzee, maar ook heeft het een ontdekkingsreis van naar schatting meer dan 700 kilometer afgelegd!

Literatuur

Tooren, D. van den, 2005. Naamlijst en determinatiesleutel tot de pseudoschorpioenen van Nederland (*Arachnida: pseudoscorpiones*). Nederlandse Faunistische Mededelingen 23: 91-102.

Websites

Helsdingen, P. van, 2021. Catalogus van de Nederlandse spinnen, https://www.eis-nederland.nl/Portals/4/Spinnencatalogus%202020_2_1.pdf

Spek, V. van der & T. Fijen, 2021. Bruine Boszangers in Nederland, <https://www.dutchbirding.nl>

Merel Zweemer
Humaldastate 13
8926 RD Leeuwarden
mzweemer@gmail.com